

بررسی روابط دوجانبه ایران و ژاپن

(با تأکید بر دهه ۵۰ و ۶۰ میلادی)*

_____ سارا صفاری**

چکیده

هرگاه کشوری، از قابلیت‌های اقتصادی بیشتری برخوردار باشد، نیازش به همکاری با سایر کشورها افزایش می‌یابد. گسترش همکاری‌های ایران و ژاپن تحت تأثیر ضرورت‌های اقتصادی و نیاز آنها به یکدیگر در چارچوب اقتصاد بین‌الملل قابل طرح است. در پی پاسخ به این پرسش که روند همکاری‌های ایران و ژاپن به چه شکل بوده و چه عواملی منجر به ارتقاء سطح همکاری‌های این دو کشور گردیده است، نگارنده کوشیده با پذیرش این فرضیه که قابلیت‌های اقتصادی ژاپن و قرار گرفتن هر دو کشور در بلوک غرب از یکسو و نیاز ژاپن به مواد اولیه به خصوص نفت ایران از سوی دیگر، موجب همکاری‌های متقابل فزاینده میان ایران و ژاپن گشته است؛ به این سؤال پاسخ دهد.

واژگان کلیدی: ایران، ژاپن، قابلیت‌های اقتصادی، همکاری‌های متقابل، بلوک غرب.

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۸۹/۵/۱۵.

** تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۸۹/۶/۱۴.

E-mail: safari_sara@yahoo.com

** کارشناس ارشد علوم سیاسی

فصلنامه تاریخ روابط خارجی

مقدمه

ژاپن از کشورهای قدرتمند اقتصادی در نظام بین‌الملل و همچنین حوزه آسیای شرقی است. این کشور روند نوسازی خود را بسیار سریع طی نمود که علت آن را می‌توان در مقولاتی از جمله فرهنگ سیاسی و مدیریت اجرایی ژاپن دانست. انقلاب میچی را باید نقطه عطفی در فرایندهای تحول سیاسی - اقتصادی ژاپن به شمار آورد. هرگاه کشوری در روند توسعه اقتصادی قرار می‌گیرد، نیاز فراگیرتری به همکاری با سایر کشورها پیدا می‌کند و همکاری‌های ایران و ژاپن در راستای چنین اهدافی انجام گرفته است.

روابط رسمی ایران و ژاپن بر اساس قرارداد مودت و همکاری‌های تجاری متقابل در سال ۱۸۸۰م. میلادی انجام گرفت. در این دوران مشارکت ژاپن با کشورهای همانند ایران می‌توانست قدرت بیشتری را برای آن کشور ایجاد کند. علاوه بر آن برای ایران که در سال‌های پس از جنگ جهانی اول توسعه اقتصادی و صنعتی خود را آغاز کرده بود، ژاپن همواره یک الگو به شمار می‌رفت و در نتیجه اخبار و اطلاعات مربوط به این کشور را با علاقه فراوان بررسی و دنبال کرد. این توجه مخصوصاً پس از جنگ جهانی دوم به دلیل قرار گرفتن هر دو کشور در بلوک غرب و اتحاد با امریکا، بیشتر و با استفاده از تجارب ژاپن و رسیدن به مرحله توسعه صنعتی تجویز شد. لذا سازمان‌های مختلف دولتی و بخش خصوصی ایران روابط فرهنگی و قراردادهای اقتصادی و تجاری با این کشور منعقد کردند. نگارنده با توجه به وقایع سیاسی پس از جنگ جهانی دوم و قرار گرفتن ایران و ژاپن در بلوک غرب به بررسی پروسه زمانی دهه ۵۰ و ۶۰ میلادی می‌پردازد.

۱. شاخص‌های ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیک ژاپن

ژاپن مجمع الجزایری در نیمه شمالی قسمت آسیایی اقیانوس آرام است که در نیمکره شمالی از بخش شرقی کره زمین واقع شده است. (واردی، ۱۳۶۹: ۱) مجمع الجزایر ژاپن به موازات بخشی از مرزهای شرقی شوروی، چین و کره قرار گرفته است و از طریق دریای ژاپن به روسیه متصل می‌شود.

در مورد موقعیت ژئوپلیتیک و استراتژیک ژاپن باید گفت که این کشور مانند سده‌ها، ارتباط روسیه را با اقیانوس آرام دشوار می‌سازد و به نوعی دایره نفوذ آمریکا را در اطراف اقیانوس آرام تکمیل می‌کند. (معین‌زاده، ۱۳۸۲: ۱۷)

سرزمین ژاپن بریده از خاک اصلی قاره آسیا در منتهی‌الیه شرقی آسیا قرار گرفته است، همین فاصله از قاره آسیا و دوری از مناطق پر رفت و آمد جهان سبب شده است که این کشور همواره در طول قرون متمادی تاریخ از حمله و تجاوز قبایل و ملل دیگر مصون بوده، آسیبی از خارج از کشور به آن نرسد و به مدت طولانی از سلطه و استعمار کشورهای غربی در امان بماند. همچنین این مسئله سبب گشت که مردم ژاپن بدون اختلاط با نژاد، مذهب و آداب و رسوم دیگر کشورها سنت‌های خود را حفظ نمایند. در حال حاضر بسیاری از ژاپن‌شناسان همین خالص بودن نژاد، زبان، مذهب و به طور کلی فرهنگ این ملت را یکی از دلایل رشد سریع آن به حساب می‌آورند. (نامی، ۱۳۸۶: ۶۱ - ۶۰)

در مورد موقعیت ژئواکونومیک ژاپن باید گفت این کشور در مسیر بزرگ‌ترین و پررفت و آمدترین راه بازرگانی که قاره آسیا را به اقیانوس آرام متصل می‌کند واقع شده است. این امر ژاپن را به نقطه عطف ارتباطات دریایی منطقه تبدیل نموده و اقتصاد این کشور را از چنان پویایی برخوردار کرده است که موجب شده است حوزه اقیانوس آرام بی‌تردید به یکی از مراکز ثقل تحولات سیاسی، اقتصادی و استراتژیک جهان تبدیل شود.

فصلنامه تاریخ روابط خارجی

۲. شرایط تاریخی همکاری‌های ایران و ژاپن

در مورد زمان و چگونگی آغاز روابط تجاری ایران و ژاپن، مدرک و سندی موجود نیست، اما با عنایت به برخی شواهد و قرائن می‌توان گفت که از زمان‌های بسیار قدیم از طریق جاده ابریشم، بین دو کشور روابط بازرگانی برقرار بوده است. گواه این مطلب وجود آثار تاریخی ایران در گنجینه «شوسواین» در شهر «نارا»ی ژاپن است. علاوه بر آن، برخی از نمایندگان سیاسی دو کشور در مناسبات مختلف به وجود روابط دیرینه بین ایران و ژاپن اشاره کرده‌اند که از آن جمله است: «سفیر ژاپن در دربار شاهنشاهی به مناسبت روز ملی کشورش در یک مصاحبه مطبوعاتی به روابط ۱۵۰۰ ساله ژاپن با ایران اشاره کرد و گفت: روابط فرهنگی ایران و ژاپن با احداث جاده ابریشم آغاز شد. ایرانی‌ها در قرن هفتم به ژاپن سفر کردند، اما در اثر تاخت و تاز مغول‌ها و بعضی اقوام دیگر، روابط ایران و ژاپن به مدت ۳۰۰ سال قطع گردید، از آن پس، کشور ما دوباره درهای خود را بر روی خارجی‌ها باز کرد و در اثر تحولاتی که طی صد سال گذشته در غرب به وجود آمد، ایران و ژاپن به سوی تمدن غرب جذب شدند.»

در ۱۲۵۹ش. / ۱۸۸۰م. نخستین فرستاده دولت ژاپن به ایران آمد. سرپرستی این هیئت را یک ژاپنی به نام «یوشیدا» بر عهده داشت، اما جنگ‌های مستمر ژاپن با همسایگانی نظیر چین و روسیه و انزوای این کشور باعث فراموشی روابط میان دو کشور شد. (مهدوی، ۱۳۶۴: ۳۲۷)

با انقلاب مشروطه در ایران و زوال سلسله قاجاریه و تأسیس سلسله پهلوی، روابط مجدد دو کشور آغاز شد. ژاپن که با توسعه قدرت خود به شرق آسیا (کره و چین)، دولتی قوی و تولید کننده صنعتی مهم آسیا شده بود، به منظور ارتقاء صادرات تولیدات خود در سال ۱۳۰۵ش. نمایندگی تجاری در ایران افتتاح کرد، سپس در سال ۱۳۰۷ش.

بررسی روابط دوجانبه ایران - ژاپن ...

نماینده‌گی به ریاست «شونسو» در تهران را تأسیس نمود. در تیرماه ۱۳۰۹ ش. آوانس خان مساعداالسلطنه به عنوان اولین نماینده رسمی ایران با مقام وزیر مختار راهی ژاپن شد و سفارت ایران در توکیو را افتتاح کرد. (وزارت امور خارجه، بی تا: ۴۲۹)

در مهرماه ۱۳۱۱ ش. عهدنامه تجارت و بحرپیمایی، بین ایران و ژاپن منعقد گردید. این تحرکها هم‌زمان با توسعه صنعتی و مدنی، ایران را در عصر جدید خود با ایجاد اولین کارخانجات قند و شکر، ریسندگی و بافندگی، راه آهن، شهرسازی و مهم‌تر از همه صنعت در حال بنیاد ذوب آهن قرار داده بود. آخرین اقدام ژاپن در ایران قرارداد مودت ۱۹۳۹ م. بود که به علت شروع جنگ (جهانی دوم) تا دوران پس از آن معوق ماند. (خانی، ۱۳۷۲: ۲۸)

شاید علت اصلی اشغال ایران توسط متفقین، همین پیشرفت‌های روابط با آلمان و ژاپن بود که با حالت اقتصادی - استراتژیک مکمل^۱ این سه، قدرت عظیمی که به هر یک اعطا می‌کرد و با این اشغال ابتدای محاصره اقتصادی آلمان و ژاپن رقم خورد. تا پیش از این، آلمان و ژاپن مجموعاً ۹۰٪ برخی تولیدات ایران نظیر پنبه را وارد می‌کردند.

بلافاصله پس از اشغال ایران، متفقین، سفارت آلمان در تهران را تصرف نموده و کلیه آلمانی‌های مقیم ایران را به عنوان اسیر جنگی دستگیر کردند. با بالا گرفتن مشارکت ژاپن در جنگ جهانی دوم، خاصه پس از عملیات پرل هاربو، ایران مجبور به قطع روابط با ژاپن شد^۲ و سپس در ۹ اسفند ۱۳۳۳ ش. - چند ماه قبل از شکست ژاپن - نیز مجبور به اعلان جنگ به این کشور گردید. (همان: ۲۸)

مدت نه چندان درازی، پس از برکناری مک آرتور، اشغال ۷ ساله ژاپن پایان یافت. متفقین با این اعتقاد که کشور را با موفقیت بازسازی کرده و آن را در مسیر صلح و دموکراسی قرار داده‌اند، در این که به ژاپنی‌ها اجازه دهند روی پای خودشان بایستند،

^۱ complementarities

^۲ در سال ۱۳۲۱ ش

فصلنامه تاریخ روابط خارجی

احساس اطمینان خاطر می‌کردند. در ۲۸ آوریل ۱۹۵۲، نمایندگان ایالات متحده، ژاپن و ایران و بیش از چهل کشور جهان در سانفرانسیسکو گرد آمدند تا معاهده‌ای را امضاء کنند که به جنگ اقیانوس آرام پایان می‌داد. این سند، حاکمیت جدید را نیز به رسمیت می‌شناخت. (دان ناردو، ۱۳۸۵: ۱۲۸-۱۲۷) از این زمان به بعد، ژاپن به عنوان متحد غرب روابطی متفاوت با گذشته با همه کشورها از جمله ایران برقرار کرد. به عبارت دیگر پس از جنگ جهانی دوم عنصر مهم ملاحظات سیاسی-بین‌المللی ژاپن، ابعاد سیاسی و تا حدودی اقتصادی را در روابط متأثر کرد.

۳. روند گسترش همکاری‌های تجاری ایران و ژاپن

ژاپن جدید پس از گرفتاری‌های اولیه در بازسازی خرابه‌های جنگ، بحران کره و کنفرانس صلح سانفرانسیسکو، امکان بازیافت موجودیت سیاسی خود را پیدا کرد و در آبان ماه ۱۳۳۲ و پس از کودتای ۲۸ مرداد همان سال که نظام وقت ایران را در پی ملی شدن نفت و مشی سیاسی مستقل از انگلستان و دیگر قدرت‌ها، مجبور به اتکا بر غرب و امریکا نمود، به راحتی توانست سفارت خود را در تهران افتتاح کند و در شهریور ۱۳۳۳ نیز سفارت ایران در توکیو آغاز به کار کرد. البته پیش از روابط رسمی سیاسی، روابط اقتصادی محدود به‌ویژه خرید نفت ایران وجود داشت. در این زمان شرکت «ایده میتسو» با قیمتی مناسب نفت ایران را خریداری می‌کرد. تنها شرکت نفتی ژاپن که با سرمایه ملی اداره می‌گردید، نفت به اصطلاح انگلیسی‌ها، «داغ»^۱ ایران را که انگلیس برای ترساندن خریداران، تهدید کرده بود کشتی‌های حامل آن را به آتش خواهند کشید، در بحرانی‌ترین دوران، خرید و به سیاست اعلام شده انگلیسی وقعی ننهاد. البته به نظر نمی‌رسید که این

^۱ Hot Oil

بررسی روابط دوجانبه ایران - ژاپن ...

اقدام شرکت ژاپنی، مخالفت جدی با سیاست‌های آمریکایی آن زمان داشته است، لیکن شرکت نفت بریتانیا (BP)^۱ علیه ایده میتسو در دادگاه توکیو شکایتی را طرح کرد که به نفع شرکت ژاپنی رأی صادر شد. سرانجام با برقراری روابط رسمی و افتتاح سفارتخانه‌ها و در اثر نیاز مبرم ژاپن به تأمین انرژی برای ادامه روند جدید توسعه و قدرت‌مندی اقتصادی، شتاب مناسبی در روابط دو جانبه با ایران به وجود آمد. (سالاری، ...)

۴. دلایل درون ساختاری شکل‌گیری همکاری‌های تجاری و اقتصادی ایران و ژاپن

چند علت برای گسترش روزافزون روابط بین ایران و ژاپن می‌توان در نظر گرفت. اول فقدان هرگونه مانع سیاسی و امنیتی در توسعه روابط بود. ایران آن زمان، از متحدین عمده غرب و عضو اصلی سنتو، نوک پیکان در مهار شوروی و اعراب و مانند ژاپن پایگاهی برای ده‌ها هزار سرباز آمریکایی بود. ژاپن از لحاظ جغرافیایی در شمال آسیا واقع شده است و با ایران و بسیاری از کشورهای منطقه قرابت فرهنگی دارد. نهاد نظام مشروطه سلطنتی در دو کشور و اسطوره‌های خدایگان‌سازی برای شاه و امپراطور و اتصال این دو به خدایان به عنوان عامل دوم، همگونی مهمی در سطح حکومت‌های دو کشور ایجاد می‌کرد که همکاری در سطوح پایین‌تر را تسهیل می‌نمود. سومین و مهم‌ترین عامل، واقع شدن ایران در استراتژیک‌ترین منطقه برای اقتصاد ژاپن یعنی خلیج فارس و نفت آن کشور بود. ژاپن به لحاظ منابع اولیه، بسیار فقیر بوده و منطقه خاورمیانه منبع عمده‌ای برای تأمین مواد استراتژیک مورد نیاز اقتصاد آن کشور به شمار می‌رفت. ژاپن قصد داشت با ارتباط تنگاتنگ خود در ایران، از جریان ضمانت شده نفت که در آن زمان - قبل از بحران نفتی ۱۹۷۳ م. - ۷۰٪ انرژی مصرفی آن را تشکیل

^۱ British Petro

فصلنامه تاریخ روابط خارجی

می‌داد، اطمینان یابد؛ لذا بدون محدودیت و مانعی در تعمیق روابط با ایران در همه زمینه‌ها، آن را محور سیاست و دیپلماسی انرژی و خاورمیانه‌ای خود قرار داده بود. عامل دیگر، آسیب‌پذیری ژاپن در برابر وقوع بحران‌های ناگهانی در منطقه خاورمیانه و آسیا - پاسیفیک و اختلاف در تأمین مواد اولیه بود و بنابراین حفظ ثبات در منطقه برای ژاپن اهمیت ویژه‌ای داشت که ایران به عنوان متحد امریکا و طرف روابط ژاپن، موجبات امنیت منطقه را به نفع امریکا و ژاپن فراهم می‌کرد. (نواب صفوی، ۱۳۸۰: ۱۹۳)

همراه با ابعاد اقتصادی، در زمینه‌های فرهنگی نیز روابط ایران و ژاپن رونق مناسبی داشت. بسیاری از باستان‌شناسان ژاپنی در مناطق تاریخی ایران مشغول حفاری و شناخت بهتر از گذشته ایران بودند. حتی گاهی اوقات در محافل فرهنگی این نظریه مطرح می‌گردید که اصل ژاپنی‌های اولیه از ایران هزاران سال قبل بوده است. علاوه بر این هر از گاهی عنصر جدیدی از تعامل باستانی دو ملت کشف گردیده و از این طرف نیز یکی از شعارها و مدل‌های شاه ایران و دولت وی، «ژاپن - خاورمیانه شدن - ایران» بود.

۵. مناسبات موجود طی دهه‌های ۵۰ و ۶۰ میلادی (دهه‌های ۳۰ و ۴۰ ش.).

۱-۵ - موضوعات اقتصادی - سیاسی در روابط ایران و ژاپن

با پایان جنگ و برقراری ارتباط بین ژاپن و ایران به تاریخ ۱۱ اکتبر ۱۹۵۵ موسی نوری اسفندیاری سفیر ایران در توکیو طی نامه‌ای به وزیر خارجه ژاپن، نظر دولت متبوع خود مبنی بر اعتبار عهدنامه مودت امضاء شده در ۱۸ اکتبر ۱۹۳۹ را اعلام می‌نماید. در همان تاریخ، متقابلاً «مأمور شیگمیتسو» وزیر خارجه ژاپن مراتب موافقت دولت خود را با اعتبار عهدنامه مودت ابراز می‌کند.

بررسی روابط دوجانبه ایران - ژاپن ...

در آذر ۱۳۳۷ موافقتنامه همکاری اقتصادی و فنی ایران و ژاپن برای مدت پنج سال به امضاء رسید. امضای این موافقتنامه در پی سفر محمدرضاشاه در اواخر اردیبهشت ۱۳۳۷ به دعوت امپراطور هیروهیتو به ژاپن صورت گرفت. قرارداد دیگری نیز برای تأسیس مرکز کارآموزی کرج بین طرفین منعقد گردید. این مرکز برای آموزش کادر متخصص صنایع کوچک مانند جوشکاری، سرامیک سازی و رنگرزی ایجاد شده بود. رقم کسری موازنه در سال ۱۳۳۸ش. به بالاترین سطح خود یعنی ۶۰۳۴ میلیون ریال رسید. در نتیجه در مهر ماه سال بعد، یک موافقتنامه بازرگانی بین دو کشور به امضاء رسید که در آن طرفین متعهد شدند نسبت به واردات کالاهای یکدیگر رفتار مساعدتری داشته باشند. با این وجود، در سال ۱۳۴۰ش. صادرات ایران به حداقل خود رسید و به موازات آن واردات از ژاپن به نحو بی سابقه ای بالا رفت و کسری موازنه دو کشور به ضرر ایران تا رقم ۳۹۷۱ میلیون ریال افزایش یافت.

ویژگی مهمی که در دهه ۴۰ شمسی ارتباط ایران و ژاپن را عمیق تر می کند، نفوذ هر چه بیشتر امریکا در شئون داخلی دو کشور است. ژاپن با شکست در جنگ جهانی دوم و مواجهه با عواقب ناشی از آن که منجر به ویرانی اقتصادی این کشور گردید، به ناچار سلطه امریکا را پذیرفت. ایران نیز به دنبال درگیری هایی که بر سر ملی کردن نفت با انگلیس داشت، به تدریج سلطه امریکا را پذیرفت. بدین ترتیب زمینه برای ارتباط هر چه بیشتر بین ایران و ژاپن فراهم آمد. البته با این تفاوت که ژاپن علی رغم شکست در جنگ جهانی دوم، باری دیگر قدرت اقتصادی از دست رفته خود را طی یک تلاش همه جانبه باز یافت و تا سال ۱۹۶۱م به شکوفایی و رشد قابل ملاحظه ای در زمینه های مختلف اقتصادی می رسید و در مقابل، ایران با یک اقتصاد بحران زده و شکسته روبه رو می شد.

فصلنامه تاریخ روابط خارجی

نقش تحولات جهانی و احتیاج مبرم کشورهای بزرگ، خصوصاً قطب‌های صنعتی نظیر امریکا، انگلستان، فرانسه و ژاپن به انرژی و از سوی دیگر درخواست انتقال تکنولوژی از سوی کشورهای روبه رشد به خصوص خاورمیانه که دارای منابع عظیم نفتی بودند، تئوری سیاست نگاه به شرق را تقویت کرد و انگیزه مهمی برای ارتباط این کشورها با یکدیگر گردید. (باقری‌پور، ۱۳۶۶: ۴۵ - ۴۰)

در سال ۱۳۴۱ش. از نظر اقتصادی رابطه چندانی بین ایران و ژاپن مشاهده نمی‌شود. در سال ۱۳۴۲ش. روابط سیاسی و اقتصادی عبارتند از ورود وزیر امور خارجه ژاپن به تهران جهت دیدار با اسدالله علم نخست وزیر وقت، ورود کارشناسان ژاپنی به تهران برای مطالعه طرح‌های مخابراتی برنامه سوم و تصویب نامه هیئت وزیران درباره تشویق صادرکنندگان کالای ایرانی به کشور ژاپن. در ماده سوم این تصویب نامه آمده است که به صادرکنندگان کالا به ژاپن - به استثناء پشم و پنبه - جایزه‌ای معادل ۲۵ ریال برای هر صد ریال کالای صادر شده پرداخت شود. (وزارت امور خارجه، بی تا: ۳۱۲)

در سال ۱۳۴۳ش. یک موافقتنامه بازرگانی بین دو دولت به امضاء رسید و به منظور انعقاد موافقت نامه قضایی نیز مذاکراتی به عمل آمد. (وزارت امور خارجه، ۱۳۴۷: ۶)

در دوم تیرماه ۱۳۴۸ تبادل نامه‌ای در خصوص تمدید موافقت نامه بازرگانی ایران و ژاپن به امضاء رسید. (نشریه اخبار و اسناد از مهرماه تا اسفندماه ۱۳۴۸، وزارت امور خارجه: ۲۶۹)

فهرست عمده همکاری‌های ایران و ژاپن طی دهه ۴۰ شمسی از قرار زیر بوده است: طرح ساختمان پل بر روی رودخانه کارون در سال ۱۳۴۱ش. طرح آبیاری طالقان در سال‌های ۴۲ - ۴۱ش. طرح ترافیک شهری تهران در سال‌های ۵۰ - ۴۹ش. وسایل روکش کاری برای دانشسرای عالی فنی در سال ۴۸ش. (آرشیو واحد مرکزی خبر، پرونده روابط ایران با ژاپن)

بررسی روابط دوجانبه ایران - ژاپن ...

اکثر نمایندگی شرکت‌های ژاپنی برای سرمایه‌گذاری در ایران از اواخر دهه ۵۰ شمسی در ایران تأسیس شدند و طی دهه ۴۰ ش. تنها تعداد معدودی از شرکت‌های ژاپنی در ایران فعالیت داشتند که فعالیت‌شان نیز در سطح پایینی بود.

در سال ۱۳۴۸ ش. نیز حجم روابط فیما بین اندک بود و تنها یک تبادل نامه درباره معافیت متقابل شرکت‌های هواپیمایی از پرداخت مالیات بر درآمد بین دو کشور به امضاء رسید. لیکن در سال ۱۳۴۹ ش. فعالیت‌های نفتی و سرمایه‌گذاری و بازرگانی تا حد قابل ملاحظه‌ای گسترش یافت و زمینه برای تحول در روابط خارجی ایران و ژاپن در دهه ۵۰ ش. را فراهم کرد. ژاپن از حیث صادرات خود به ایران در سال ۱۳۴۹ ش. پس از کشورهای آلمان، آمریکا و انگلستان مقام چهارم را کسب می‌کرد که مجموعاً ۱۰/۹٪ کل واردات ایران را به خود اختصاص داده بود. البته در همان سال، ژاپن از حیث واردات از ایران در ردیف هشتم قرار می‌گرفت و فقط ۳/۸٪ صادرات ایران به ژاپن فروخته می‌شد. (روابط خارجی ایران در سال ۱۳۴۹، بی تا: ۱۲۹) همچنین به موجب گزارشی که سازمان تجارت خارجی ژاپن در اکتبر ۱۹۷۰ میلادی منتشر کرد، صادرات ژاپن به ایران در سال ۱۳۴۹ ش. به ارزش ۱۷۵ میلیون دلار یعنی ۱۵/۲٪ بیش از سال قبل بود و در این گزارش صادرات ایران به ژاپن ۸۱۸ میلیون دلار ذکر شده که ۲۹/۳٪ بیش از سال ۱۳۴۸ ش. است. البته متجاوز از ۸۰۴ میلیون دلار از این رقم مربوط به صادرات نفت بود که این مقدار نیز از طریق کنسرسیوم خریداری شده است. ارزش صادراتی کالاهای غیرنفتی ایران در حدود ۱۴ میلیون دلار است. برای اینکه این عدم تعادل بازرگانی بین دو کشور از بین برود، تلاش‌هایی به عمل آمد و نتیجه آن امضای موافقت‌نامه اقتصادی جدید با دولت ژاپن در ۲۵ بهمن ۱۳۴۹ بود که به موجب آن مقرر گردید صادرات ایران به ژاپن ۵۰٪ افزایش یابد.

فصلنامه تاریخ روابط خارجی

به این ترتیب ملاحظه می‌شود که روابط ایران و ژاپن طی این دهه از گسترش چشمگیری برخوردار نبوده است که یکی از علل آن سلطه آمریکا و کشورهای اروپای غربی بر بازارهای ایران بود. اما در مجموع با دقت بر روند روابط دو کشور متوجه می‌شویم که این روابط از رشد نسبتاً متناسبی برخوردار بوده است. البته منظور از رشد، ازدیاد حجم مبادلات است. مفید نبودن روابط اقتصادی با ژاپن به نفع ایران به خودی خود یکی از نشانه‌های شکست به اصطلاح انقلاب سفید شاه بود. مطالعه روابط دهه ۴۰ شمسی از سویی بیانگر این مطلب است که اقدامات شاه در رسیدن به اهداف استعماری ناموفق بود و از سوی دیگر نشانگر موفقیت ژاپن در سیاست خارجی و اقتصادی خود است. (باقری‌پور، ۱۳۶۶: ۴۸)

۲- ۵- موضوعات فرهنگی - اجتماعی در روابط ایران و ژاپن

فعالیت‌های فرهنگی فیما بین ایران و ژاپن پس از جنگ جهانی دوم افزایش یافت. مؤسسه ژئوفیزیک دانشگاه تهران از بدو تأسیس، از همکاری استادان ژاپنی بهره‌مند بود. به دلیل واقع شدن ژاپن بر روی کمربند زلزله کره زمین، ژاپنی‌ها تجربیات فراوانی در زمینه زلزله و مسائل زمین‌شناسی داشته و با این مرکز تبادل اطلاعات می‌کردند. از سوی دیگر دانشگاه تهران بورس‌هایی در اختیار دانشجویان ژاپنی قرار داد که در سال ۱۳۳۵ش. اولین گروه دانشجویان ژاپنی وارد ایران شدند. تعداد این دانشجویان انگشت شمار بود و بیشتر در رشته‌های ادبیات فارسی و هنرهای زیبا تحصیل می‌کردند. امضای موافقت‌نامه فرهنگی بین دو کشور در ۲۷ فروردین ۱۳۳۶ انجام شد که در آن، طرفین متعهد شدند تسهیلات لازم را برای محققان، دانشمندان و دانشجویان در زمینه‌های فرهنگی، فکری و هنری فراهم آورند. همچنین طرفین متعهد شدند با اعطای

بررسی روابط دوجانبه ایران - ژاپن ...

بورس‌هایی به اتباع یکدیگر، موجبات آشنایی آنها را با فرهنگ کشورهای خود فراهم آوردند. این سند متبادله در ۶ ماده است و مانند عهدنامه مودت فقط با متن فرانسه تدوین شد و توسط محمدحسین قدس نخعی سفیر ایران و نو بوسوکه کیشی نخست‌وزیر ژاپن - که کفالت وزارت خارجه ژاپن را نیز برعهده داشت - به امضا رسید و اهم مواد آن به قرار زیر است:

ماده یک: موافقت طرفین بر ارائه بیشترین تسهیلات جهت همکاری مفید مردمی در زمینه‌های فرهنگ، تفکر، علوم، فناوری، هنر، آموزش و پرورش.

ماده دو: تبادل استاد، دانشجو و دانشمند؛ شناخت بهتر از طریق تبادلات در زمینه موسیقی، تئاتر، نمایشگاه‌های هنری، ورزشی، و نشریات و فیلم و برنامه‌های رادیویی.

ماده سه: برقراری رشته‌های زبان و ادبیات و... هر یک از دو کشور در دانشگاه‌های دیگری.

ماده چهار: برقراری بورس‌های تحصیلی برای یکدیگر.

ماده پنج و شش: نحوه و مدت اعتبار: ۵ سال، قابل تمدید تا اعلام فسخ یک طرف.

سند تصویب این موافقت‌نامه ۲۰ اکتبر ۱۹۵۸ در تهران توسط علی اصغر حکمت

وزیر خارجه ایران و کوهی ترائوکا سفیر ژاپن مبادله می‌شد.

به تاریخ ۲۵ مرداد ۱۳۴۹ / ۱۶ اوت ۱۹۷۰ موافقت‌نامه تأسیس مرکز تحقیقات مخابراتی در دانشگاه تهران در ۱۰ ماده توسط فتح‌الله ستوده وزیر پست و تلگراف و تلفن ایران و کنساکو مائدا سفیر ژاپن در تهران امضاء شد. براساس ماده ۱- موافقتنامه وظایف این مرکز کاوش‌های نظری و عملی در زمینه توسعه سیستم‌های ارتباطات و آموزش اتباع ایرانی بود. ماده ۲- اعزام کارشناسان ژاپنی به هزینه این کشور، ماده ۳- تأمین دستگاه‌های لازم برای مرکز توسط ژاپن، ماده ۵- بیمه این کارشناسان تا سقف ۵ میلیون ریال توسط دولت ایران و ماده ۶- انتصاب رئیس ایرانی برای مرکز، تأمین ساختمان و محل‌های مسکونی توسط دولت ایران را مقرر داشته است. طبق ضمیمه،

فصلنامه تاریخ روابط خارجی

۹ کارشناس ژاپنی در امور مایکروویو، بی سیم، کاربر، تلگراف، تلفن و پخش رادیویی به این مرکز اعزام می‌شدند. (وزارت امور خارجه، بی تا: ۱۳۸)

نتیجه

اصولاً در مباحث مربوط به روابط خارجی آنچه عینیت دارد؛ این است که کشورها سعی دارند با حفظ اصول، روابط خود را با سایر کشورها گسترش دهند. زیرا به این ترتیب قادر خواهند بود با حفظ مسائل امنیتی خود، استراتژی خاصی را برای توسعه، رشد و ارتقای رفاه و در نهایت صلح و آرامش به ارمغان آورند. ژاپن نیز به عنوان کشوری که اقتصاد و تجارت در آن نقش عمده‌ای ایفا می‌کند، از این مقوله خارج نیست.

هدف اصلی ژاپن در مناسبات خارجی با کشورها، برقراری صلح، سعادت و آزادی برای مردم کشور و کمک به تأمین صلح جهانی و رفاه تمامی بشر از طریق توسعه همکاری‌ها و تبادل نظر میان کشورهای جهان ذکر شده است. ژاپن، سیاست خارجی خود را همواره به عنوان ملتی که طبق قانون اساسی مقید به حفظ صلح است، رهبری می‌کند و به موجب همین قانون، وارد روابط خصمانه با هیچ کشور دیگری نمی‌شود. خطوط اساسی سیاست خارجی ژاپن در چارچوب روابط دوستانه با ممالک غربی یعنی امریکای شمالی، اروپای غربی و اقیانوسیه که دارای نظام‌های مشابهی هستند، تعیین می‌شده است. به طور کلی پس از سال‌های جنگ جهانی دوم حکومت ژاپن در حمایت امریکا بود و وابستگی همه جانبه‌ای بر این ابرقدرت داشته و از تصمیمات جدی رهبران امریکا در صحنه سیاست جهانی پیروی کرده است. (معین‌زاده، ۱۳۸۲: ۳۸۲)

بنا به دلایل عمده زیر: ۱- وابستگی‌های متعدد خصوصاً در زمینه کشاورزی و مواد اولیه. ۲- اعمال نفوذ و مداخله امریکا در امور نظامی، امنیتی و سیاسی ژاپن. ۳- تجربه

بررسی روابط دوجانبه ایران - ژاپن ...

تلخ حادثه هیروشیما و ناکازاکی، ژاپن وادار شده است تا برای حفظ موقعیت اقتصادی - صنعتی خود سیاست خود را با سیاست بلوک غرب هماهنگ سازد.

در پروسه زمانی مورد نظر نگارنده یعنی سال‌های پس از جنگ جهانی دوم تا پایان دهه ۶۰ میلادی آنچه مشهود است و دلیل ایجابی روابط دو جانبه و ارتقاء سطح همکاری‌های ایران و ژاپن در زمینه‌های اقتصادی و سیاسی است، نیاز ژاپن به مواد اولیه صنعتی ایران مشتاق صنعتی شدن و سیاست‌های امریکا در جهت تکنولوژی ژاپن و فراهم آوردن بازاری برای فروش کالاهای این کشور بوده است.

حمایت امریکا و سیاست‌های او در قبال ژاپن، هم منافع ملی ژاپن و هم منافع ملی امریکا را تأمین می‌کرده است. پس از امضای پیمان صلح سانفرانسیسکو در ۱۹۵۲م. این دو کشور مسئولیت‌ها و منافع ویژه‌ای را برای صلح، امنیت، رشد و ثبات در منطقه آسیا - پاسیفیک و منطقه خاورمیانه با یکدیگر تقسیم کرده‌اند. چنین اتحادی برای تضمین رشد پایدار اقتصاد دو کشور و اقتصاد جهانی قابل تبیین است. در راستای این اهداف، پیروی بی‌چون و چرای شاه پهلوی پس از کودتای ۲۸ مرداد از سیاست‌های امریکا به گسترش روابط و همکاری‌های تجاری و اقتصادی در چارچوب اقتصاد بین‌الملل، معنا و جهت خاصی بخشید.

آنچه ذکر شد علل سیاسی و اهداف اقتصادی روابط دو کشور ایران و ژاپن بود. اما از سوی دیگر از آنجا که ایران و ژاپن در یک دوره زمانی نسبتاً همزمان اقدام به ایجاد حکومت قانون، مشروطیت و اصلاحات اجتماعی نمودند و همچنین قرابت فرهنگی دو کشور موجب شده بود تا روابط ایران و ژاپن همواره بر پایه دوستی و تفاهم استوار بوده و دوری مسافت بر روابط دو کشور اثر نامطلوبی نگذارد.

فصلنامه تاریخ روابط خارجی

منابع

- آرشیو واحد مرکزی خبر، پرونده روابط ایران با ژاپن
- باقری پور، محمدرضا (۱۳۶۶)، **بررسی روابط ایران و ژاپن**، تهران: پایان نامه دانشکده روابط بین الملل وزارت امور خارجه.
- خانی، محمدحسن (۱۳۷۲)، **ژاپن و خاورمیانه**، تهران: مؤسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه.
- سالاری، علی، **استراتژی اقتصادی - سیاسی ژاپن در منطقه خلیج فارس**، پایان نامه دکتری: معین زاده، مریم (۱۳۸۲)، **برآورد استراتژیک ژاپن (سرزمینی - سیاسی)**، ج ۱، تهران: مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین الملل ابرار معاصر.
- مهدوی، عبدالرضا هوشنگ (۱۳۶۴)، **تاریخ روابط خارجی ایران**، تهران: امیرکبیر.
- ناردو، دان (۱۳۸۵)، **ژاپن امروز**، برگردان: مهدی حقیقت خواه، تهران: ققنوس.
- نامی، محسن (۱۳۸۶)، **آشنایی با کشورهای شرق آسیا؛ امپراطوری ژاپن**، تهران: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- نواب صفوی، اسماعیل (۱۳۸۰)، **جایگاه ژاپن در جهان معاصر**، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی وزارت امور خارجه.
- واردی، محمد (۱۳۷۴)، **ژاپن**، تهران: موسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه.
- وزارت امور خارجه (۱۳۴۷)، **روابط خارجی ایران در سال ۱۳۴۶**: گزارش سالیانه وزارت امور خارجه، تهران: وزارت امور خارجه.
- _____ ، بی تا، **روابط خارجی ایران در سال ۱۳۴۹**: گزارش سالیانه وزارت امور خارجه، تهران: وزارت امور خارجه.
- _____ ، **مجموعه معاهدات دوجانبه ایران تا سال ۱۳۴۹**، تهران: وزارت امور خارجه.